

Лаврут Ольга Олександрівна,
*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри
суспільно-гуманітарної та медійної освіти
Донецького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
orcid.org/0000-0002-6915-7474
lavrut.olga@gmail.com*

СКАРГИ НА ПЕДАГОГІВ ШКІЛ УРСР ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940–1980-Х РР. МОВОЮ АРХІВІВ

У роботі розглянуто скарги на вчительство Української РСР періоду другої половини 1940–1980-х років. **Новизна** дослідження полягає в аналізі змістового наповнення скарг, які стосувалися педагогів шкіл і механізму їх перевірки. **Мета** – з'ясувати обставини появи скарг на педагогів і процес їх розгляду. Реалізувати мету й виконати завдання допомагають аналітичний, хронологічний, конкретно-історичний метод. **Висновки.** Скарги, як правило, мали суб'єктивний характер і були спрямовані на дискредитацію педагогів. Сам процес був довготривалим, що було пов'язано з правилами ведення діловодної документації, бюрократією, перевітками фактів, що викладені в скаргах. Була ціла низка вказівок щодо реєстрації, адресності, розгляду справ, дотримання ведення їх вимог. Їх порушення вважалося неприпустимим. Обов'язковим елементом стало з'ясування суті справи, спілкування з педагогами, на яких скаржилися; із дітьми, які ставали свідками різних дій учителів або ж заперечували ці факти; із батьками, які виражали інтереси своїх дітей і могли теж спростувати або підтримати звинувачення. Інспектор, який приїздив у школу, відвідував уроки й позаурочні заходи, що проводили педагоги, спостерігав за їхньою діяльністю й комунікацією з колегами та школярами. Учителі писали пояснювальні записки, де показували власне бачення ситуації. Звертали увагу не лише на освіту, підвищення кваліфікації, професійність педагогів загалом, а й на особисті якості: порядність, активність, людяність, працьовитість. Первинні профспілки в школах також могли надати інформацію про власне бачення інцидентів. Тому, спілкуючись і спостерігаючи за учасниками освітнього процесу, створювалася загальна неупереджена картина, яка підтверджувала або спростовувала скарги на учителів. Педагогів розглядали не лише носіями власних професійних якостей, а й ретрансляторами провідних ідей влади. Вони мали поєднувати в собі багато функцій і реалізовувати гасла на практиці. Не дивно, що поведінку вчителів засуджували, обговорювали на різних зібраннях, долучаючи й громадськість. Радянський учитель мав бути провідником партійних планів, тому його образ мав залишатися ідеалізованим. Але це було не завжди. Педагоги залишалися насамперед людьми, які мали особисте життя, цінності, переконання й могли йти в розріз із суспільно регламентованими.

Ключові слова: скарги, листи, учителі, відділи освіти, перевірка, інспектор, справа, розглядати.

Lavrut Olga,
*Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Social,
Humanitarian and Media Education
of the Donetsk Regional Institute of
Postgraduate Pedagogical Education
orcid.org/0000-0002-6915-7474
lavrut.olga@gmail.com*

COMPLAINTS ABOUT SCHOOL TEACHERS OF THE SECOND HALF OF THE 1940-1980S. IN THE LANGUAGE OF ARCHIVES

The work deals with complaints against the teachers of the Ukrainian SSR in the second half of the 1940s–1980s. **The novelty** of the study consists in the analysis of the content of the complaints that concerned school teachers

and the mechanism of their verification. **The purpose** is to find out the circumstances of the appearance of complaints against teachers and the process of their consideration. Analytical, chronological, concrete-historical methods help to realize the goal and perform the tasks. **Conclusions.** Complaints, as a rule, had a subjective nature and were aimed at discrediting teachers. The process itself was long-term, which was connected with the rules for maintaining administrative documentation, bureaucracy, and checking the facts stated in the complaints. There was a whole series of instructions regarding registration, addressing, consideration of cases, compliance with their requirements. Their violation was considered unacceptable. It became a mandatory element to find out the essence of the case, to communicate with the teachers who were complained about; with children who witnessed various actions of teachers or denied these facts; with parents who expressed the interests of their children and could also deny or support the accusations. The inspector, who came to the school, attended lessons and extracurricular activities held by teachers, observed their activities and communication with colleagues and schoolchildren. Teachers wrote explanatory notes where they showed their own vision of the situation. Attention was paid not only to education, professional development, and the professionalism of teachers in general, but also to personal qualities: decency, activity, humanity, hard work. The primary unions in the schools were also able to provide information about their own view of the incidents. Therefore, communicating and observing the participants of the educational process, a general, unbiased picture was formed, which confirmed or refuted complaints against teachers. Teachers were considered not only as bearers of their own professional qualities, but also as relayers of the leading ideas of the government. They had to combine many functions and implement slogans in practice. It is not surprising that the teachers' behavior was condemned and discussed at various meetings, including the public. The Soviet teacher was supposed to be the leader of party plans, therefore, his image had to remain idealized. But it was not always. Teachers remained, first of all, people who had their own personal life, values, beliefs and could go against the socially regulated ones.

Key words: complaints, letters, teachers, departments of education, inspection, inspector, case, consider.

Постановка проблеми та її актуальність.

Шкільна педагогічна інтелігенція має посідати чільне місце в суспільстві, адже її діяльність покликана сформуванню відповідальну і всебічно розвинену особистість, яка в подальшому виконуватиме свої соціальні функції. Саме від позиції учителя, від його якостей та цінностей залежить світогляд молодого покоління й майбутнє держави. Однією зі сторінок життя є період другої половини 1940–1980-х рр. Його життя регламентувалося провладними правилами та заборонами. Вони на собі відчули пресинг не лише держави, а й суспільства, яке пильно стежило за вчинками. Своє незадоволення й занепокоєння вони демонстрували через написання скарг, листів, доносів, анонімних листів.

Аналіз досліджень та публікацій. Література, присвячена цій проблемі, є нечисленною, і вона стосувалася власне педагогів як окремої соціальної групи. О. Марчук зосередилася на участі педагогів в освітніх реформах і ставленні їх до цих процесів (Марчук, 2017). М. Кагальна звернулася до повсякденного життя педагогів у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр., зосередившись на вирішенні соціально-побутових питань учителів, які зверталися до місцевих та профспілкових органів. Авторка справедливо вказала на значне навантаження, яке мали вчителі, не лише виконуючи власну професійну роботу, а й долучавшись до

різних громадських позашкільних активностей (Кагальна, 2015). До тематики скарг населення зверталися дослідники, серед них – Я. Журавльов (Журавльов, 2016, с. 97–100), який розглянув особливості доносів і скарг на керівництво, що були притаманні радянському соціуму за часів системної кризи. Вони адресувалися ЦК КП України; О. Лаврут вивчила питання, спираючись на періодичні видання (Лаврут, 2022, с. 52–56). Обмежене коло робіт дає підставу звернутися до більшої деталізації запропонованого питання. **Мета** дослідження – з'ясувати обставини появи скарг на педагогів і процес їх розгляду. **Завдання** – вивчити джерельну базу проблеми, схарактеризувати ставлення до скарг учасників освітнього процесу, вивчити діяльність органів влади щодо цього, окреслено подальші наукові пошуки.

Виклад основного матеріалу. Скарги надсилали до різних інстанцій, починаючи від адміністрації закладу, районного, обласного відділів народної освіти, профспілок до галузевого міністерства. Зокрема, до Житомирського обкому профспілки за період із грудня 1971 р. до грудня 1974 р. надійшло близько 500 заяв, листів і скарг, із яких безпосередньо до обкому – 234, через редакції газет і журналів – 144 й республіканські профспілкові органи – 45. Змістовно вони розподілялися за такими питаннями: соціальне страхування – 158, охорона праці – 135, поліпшення

житлово-побутових умов – 42 та інші – 154 (Підсумки виконання соціалістичних зобов'язань по підготовці шкіл та інших дитячих закладів до 1972–73 н. р., арк. 106).

Найбільше листів і скарг надходили з питань неправильного визначення трудового й педагогічного стажу, порушень оплати праці, режиму робочого часу й відпочинку, пенсійного забезпечення, надання чергових відпусток, неправильного звільнення та переміщення по роботі. До обласної профспілки ці подання надходили від центральних газет. Це свідчило, що педагоги не сподівалися вирішити питання на місцях через зневіру або повільне реагування відповідних органів. Таких листів надійшло майже 30 % від їх загальної кількості. Аналіз листів, направлених педагогами до центральних органів, став свідченням того, що більшість питань, з якими вони зверталися, можна було вирішити на місці, що пояснювалося формальним ставленням до них (Підсумки виконання соціалістичних зобов'язань по підготовці шкіл та інших дитячих закладів до 1972–73 н. р., арк. 107).

До інспекцій надходили скарги, анонімні листи на антипедагогічні дії учителів від батьків, колег, дітей, громадськості. Не завжди вони підтверджувалися й відповідали дійсності. Така скарга надійшла на вчителя історії Студенянської середньої школи Піщанського району Карауша Захара Григоровича. На неї відреагували й перевірили відповідність звинувачень на педагога, що було зазначено в доповідній записці завідувачу Піщанським райвно тов. Мельнику А. А. від інспектора шкіл райвно Сороки С. Д. Останній перевіряв відомості про п'янство й пропуски уроків учителем, про що зазначалося. Інспектор мав бесіду із секретарем партійної організації, директором школи тов. Підгурським О. Г., заступником директора з навчально-виховної роботи тов. Гандзієш О. Х., з батьками учнів, яких навчав Карауш – Рогаль Іриною, Бабаченко Ганною, Сомик Галиною, Колесніком Іваном – з кожним окремо. Відвідав урок історії в 4-А класі, який провів педагог, і переглянув успішність учнів за класним журналом. Перевірка встановила, що 16 лютого 1967 р. у другій половині дня (після уроків) Карауш З. Г. був напідпитку, коли проводжав свого знайомого на залізничну станцію. Цього факту і сам учитель не заперечував, пояснюючи тим, що в нього була особиста

необхідність саме так прийняти гостя. Щодо появи на уроках напідпитку, то цього ніхто не стверджував: ні адміністрація школи, ні батьки. Навпаки, останні схвально характеризували учителя, запевняючи, що їхні діти, яких навчав Захар Григорович, ніколи не говорили про його антипедагогічні дії. Уроків з особистих мотивів він не попускав, а коли не проводив (15 лютого), то тому, що викликали в заочну школу на семінар як завідувача консультативного пункту, і 16 лютого відпросився в дирекції школи на один урок через домашні обставини, а уроки замінили іншими учителями (Документи перевірки шкіл району (акти, інформації, справки, заключения) за 1966–1967 годы, арк. 6).

Довідка, видана адміністрацією школи з підписами, підтверджувала, що Карауш З. Г. працював учителем 1–4 класів Студенянської середньої школи з 1 вересня 1962 р., до цього – завідувачем Червонополянської початкової школи. До своїх обов'язків ставився добросовісно, роботу з класом із року в рік забезпечував. Систематично готувався до уроків, проводив їх на належному рівні. Протягом трьох років працював завідувачем консультативного пункту Піщанської заочної середньої школи, що функціонувала при Студенянській середній школі. Усі заочники добре відвідували консультації педагога, своєчасно складали заліки. Роботу консультпункту перевіряла заступниця директора заочної школи Ярова Л. Н., де було відзначено про добросовісну роботу вчителя. Карауш З. Г. – член лекторської групи, систематично виступав із лекціями перед колгоспниками. За період роботи Карауша З. Г. не було жодного випадку появи в школі в робочий час у нетверезому стані, засобів впливу на учнів, як про це зазначено в анонімному листі. Самовільного залишення уроків не було. 15 лютого 1967 р. після другого уроку учителя викликали на нараду завідувачів консультпунктами в Піщанську заочну середню школу, 3 і 4 уроки учні працювали самостійно в присутності та під наглядом учительки Рутинської Т. А. Після 3-го уроку педагога викликали додому в терміновій справі. На четвертому уроці з учнями працювала піонервожата з підготовки до збору загону. Про те, що Карауш З. Г. бачили в нетверезому стані із громадянином Хом'яком А. В., адміністрації стало відомо лише в день перевірки скарги, цей факт мав місце близько 7 вечора

16 лютого 1967 р. (Документи проверки школ района (акты, информации, справки, заключения) за 1966–1967 годы, арк. 7). Тобто в цей час не мав нічого спільного із навчальним процесом. Звісно, учитель мав показувати належний приклад і дотримуватися норм радянської моральності того часу.

Окрім цього, до записки додано довідки дирекції школи на Карауша З. Г. як учителя та пояснювальну записку від педагога. Згідно з документами, він був здивований перевіркою, але достойно її витримав. Захар Григорович написав завідувачу Піщанським райвно тов. Мельнику А.А. пояснювальну записку, у якій зазначив, що про скаргу стало відомо від інспектора: що пропускав уроки, приходив на уроки напідпитку, у селі теж був у такому стані. Учитель писав: на уроки ніколи не приходив напідпитку за 30 років роботи, зокрема 15 років, коли був завідувачем Городищенської та Червонополянської початкових шкіл. Заняття пропускав лише в тому разі, коли визивали на наради в заочну школу. 15 лютого 1967 р. він провів перші два уроки, а потім поїхав у Піщанку, а його замінила вчителька Рутинська Т. А. Він пропустив один урок 16 лютого 1967 р. за дозволом дирекції школи. На 4-му уроці прибігла дружина і сказала швидко йти додому, бо приїхала машина і привезла йому шифер на сарай із Рудниці. Він узяв дозвіл і пішов, на 5-му уроці з учнями була піонервожата й готувала їх до зборів загону, що планувалися на 19 лютого. Удома розвантажили шифер і відпустили машину, із водієм, який привіз його, зайшли в хату й випили могорич. Того ж дня він їхав додому в Ригу, і учитель провів його до потягу на станцію Студенку, допоміг сісти у вагон, а сам пішов додому. Це все, що він міг пояснити щодо цього. Батьки, педагоги й учні стали на захист учителя. Уроки педагог проводив кваліфіковано, про що зазначала дирекція, батьки й сам перевіряльник переконався в зазначеному. Результатом перевірки стало повернення скарги інспектором районного відділу народної освіти, оскільки звинувачення не відповідали дійсності (7 березня 1967 р.) (Документи проверки школ района (акты, информации, справки, заключения) за 1966–1967 годы, арк. 8).

Проте деякі вчителі виходили за межі педагогічної діяльності. Прокуратура Вінницької

області надіслала лист завідувачу відділом народної освіти Оратівського районного виконкому про необхідність ліквідації грубих порушень законодавства про народну освіту в Медовській восьмирічній школі. У лютому 1981 р. учень 4 класу Прокопенко Дмитро Петрович на заняттях групи подовженого дня порушував дисципліну. Вихователька Марункевич Ганна Степанівна зробила йому зауваження, на яке він не відреагував. Після чого вона відвела його в учительську і вдарила рукою в підборіддя, що спричинило вибиття зуба в учня. За антипедагогічні методи виховання 20 лютого 1981 р. директор школи попередив Марункевич Г. С., проте вже в березні 1981 р. вона вдарила ученицю 4 класу Рисинець Ліну Василівну лінійкою по руці за те, що дівчина не змогла виконати завдання на дошці. Педагогиню звинувачували в порушенні Уставу середньої загальноосвітньої школи, затвердженого Радою Міністрів СРСР 8 вересня 1970 р. тому, керуючись статтею 26 Закону «Про прокуратуру СРСР», прокурор Оратівського району просив розглянути питання та вжити заходів щодо усунення порушень законодавства про народну освіту. За антипедагогічні методи виховання учнів виховательку Марункевич Ганну Степанівну притягнути до дисциплінарної відповідальності, що необхідно виконати й повідомити прокуратуру протягом одного місяця (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 1).

Дирекція школи надала характеристику учительці. Вона мала вищу освіту, працювала в цій школі з 1958 р. спершу в початкових класах, потім викладала математику, із 1976 р. – вихователька ГПД 4–7 класів. За час роботи в школі один раз проходила курсову перепідготовку при Липовецькому районному методичному кабінеті. Тобто вимоги щодо проходження кваліфікації педагогиня й адміністрація закладу не виконали. У 1980/1981 н.р. працювала вихователькою ГПД та вчителькою математики в 4 класі. Вона до роботи ставилася без належної старанності. У колективі педагогів та учнів створювала конфліктні ситуації. Перебуваючи на посаді виховательки, відмовлялася там працювати, мотивуючи це тим, що їй важко. Про її негативне ставлення до праці порушували питання при обговоренні питань на педагогічних радах школи. Колектив учителів пішов на

шляху виконання, не загострюючи конфлікту. 19 лютого 1981 р. Марункевич Г. С. скоїла антипедагогічний вчинок, ударивши в підборіддя учня 4 класу Прокопенка Д. і вибивши йому зуба. За цей вчинок у шкільному наказі № 19 від 21 лютого 1981 р. понесла адміністративне стягнення – суворе попередження (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 5).

Працюючи в ГПД Марункевич Г. С. постійно створювала конфліктні ситуації, на що їй усно вказували. Учні неохоче залишалися працювати в ГПД, а вихователька постійно заявляла, що не хоче з ними перебувати. Під час перевірки стану викладання математики в 4 класі (відвідано 18 уроків) встановлено, що більшість учнів із предмета навчалися на «3», підсумкову контрольну за III чверть не написали 5 учнів. Учителька мало застосовувала технічні засоби навчання, недостатньо проводила самостійні контрольні роботи. Після першого випадку рукоприкладства питання про антипедагогічну поведінку учительки розглядалося на розширеному засіданні комітету школи, на якому Марункевич Г. С. категорично заперечувала факт рукоприкладства, що обумовило створення комісії для розслідування. У результаті цього педагогиню ще раз було попереджено. В учительському колективі вона не користувалася авторитетом, а батьки відгукувалися про неї негативно й були незадоволені її працею (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 5).

Педагогічний колектив школи доклав чималих зусиль, щоб допомогти учительці позбутися своїх негативних рис у праці та поведінці з учнями. А директор школи був змушений визнати і свою провину, оскільки не все зробив для того, щоб запобігти антипедагогічній поведінці члена педагогічного колективу, і розумів, що також отримає покарання (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 6).

Поведінку вчительки також розглядали на розширеному засіданні методичної комісії Медівської восьмирічної школи, надавши виписку з протоколу № 34 від 3 травня 1981 р., де обговорювали скаргу на вчительку. Було зазначено, що Марункевич Г. С. попереджено наказом № 10 від 20 лютого 1981 р. за грубе порушення педагогічної поведінки. Помилку

з Прокопенком Д. визнала. Червінський О. Т. при розмові з учнями з'ясував, що Марункевич Г. С. попхнула Семенюка М., учня 4 класу, і він ударився головою і плечем об двері. Учень третього класу Соснівський А. про це розповів вдома батькам Семенюка М. Марункевич Г. С. не визнавала сказаного директором. Вона лише попросила Семенюка М. надвір і при цьому він «ударитися ... не... (тут «ударитися» виправлено на «ударився», а «не» стерли – авт.) міг». Учителі зупинилися на тому, що «точно факт підвердити не можна, потрібно добре розібратися ... у цьому питанні і встановити істину» (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 7).

Профспілку також долучили до розгляду питання. Савчук М. М. вказала про проведену розмову з учнями 6 класу Дерепашуком Г. і Чернегою Ю., які зазначили, що Ганна Степанівна Семенюка не біла, а похлопнула, і він ненароком ударився об одвірок. Факти про те, що вона його побила по голові, як зазначено в скарзі, недостовірні. Дибська В. Н. (вчителька) теж сказала, що також мала розмову із Чернегою і Дерепашуком. Хлопці бачили, як Ганна Степанівна «похлопнула Семенюка» і він ударився об одвірок, але не боляче. Про те що Семенюку було розбито голову, факти не підтвердилися. Усе ж, профспілка ухвалила попередити Марункевич Г. С. про її антипедагогічні вчинки (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 8).

Марункевич Г. С. також написала пояснювальну записку на ім'я завідувача Оратівським відділом народної освіти т. Галушко В. Г. Вона зазначила, що в групі трапився такий випадок: учень 4 класу Прокопенко Д. під час виконання домашніх завдань весь час крутився, не працював, на зауваження не реагував. Потім вийняв рахівницю і почав грати кісточками. Після кількох зауважень продовжив стукати кісточками. Учителька його попросила вийти з класу. Він, виходячи, почав робити гримаси, смішити групу. Марусевич Г. С. взяла його в учительську і підняла підборіддя, бо він опустил голову. У цей час у нього зуб вилетів, який хитався, і визвав кровотечу. З Рисинець Ніною в неї сутички не було, оскільки вона біля дошки не могла накреслити, а учителька злегка торкнула її лінійкою: «Вона й не образилася, бо тут ніякої біди чи болі не було. Я свою вину визнаю,

мені треба було, звичайно, зовсім не дотулятися до дитини, це я розумію. Обіцяю тримати себе в руках, бути витриманою, більше подібних випадків не повториться. Це перший і останній випадок за 23 роки моєї роботи» (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 10).

На основі розглянутої справи прокурору Оратівського району від тов. Кураш В. Г. за підписом завідувача райвно Галушко В. Г. повідомлялося, що районний відділ народної освіти провів відповідну роботу з вихователькою Медівської восьмирічної школи Марункевич Г. С. Завідувач райвно мав серйозну розмову з учителькою, під час якої вона «глибоко усвідомила свою негідну для вчителя поведінку». У наказі № 40 Оратівського відділу народної освіти від 5 червня 1981 р. оголошено сувору догану й попереджено, що в разі повторення такого випадку буде виноситися питання про перебування її на педагогічній роботі (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 9).

Редакція газети «Радянська освіта», орган Міністерства освіти УРСР, Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та Українського Республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ 28 травня 1982 р., надіслала листа № 2996 від Падури А. С. із с. Дібровинці Оратівському райвно (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 12).

У листі писали, що 1 липня 1982 р. відбулося засідання профспілки Чагівської середньої школи, протокол № 10, на якому, окрім її членів, були присутні директор школи, заступники директора, 5 осіб. Там розглядали питання про поведінку учителя Охоти В. С. Члени МК і присутні вчителі вказали, що вчитель і водночас класний керівник 10 класу зустрічався з ученицею цього ж класу Гулак Іриною, що було відомо учням і жителям села. Про недопустимість цього його попереджував директор школи, неодноразово йому про це вказували вчителі. Але Охота В. С. продовжував зустрічатися з ученицею і, не дочекавшись закінчення навчального року, 20 червня офіційно здійснив обряд заручин з нею. Його зустрічі з ученицею мали негативний вплив на виховання учнів класу. До закінчення навчального року,

у червні, зробили заручини ще 2 дівчат цього класу, при цьому одна з них – Оверчук Надія з учнем класу Царуком Анатолієм (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 14). МК профспілки вказали Охоті В. С. на його недостойну поведінку, що «принижує гідність радянського учителя і вихователя молоді», таким вчинком він підірвав власний авторитет серед учителів і батьків. Вирішили, що він заслуговує на адміністративне стягнення та переведення до іншої школи. (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981 – 1982 роки, арк. 15). Очевидно, лист написав мешканець села. Які були його мотиви? Припускаємо – ідеологічні, які полягали в тому, що вчитель мав бути скрізь і для всіх зразком і просувати радянські ідеологеми, не псувати власне обличчя та партійне. Професійно-особисті – вважаючи вчителя недостойним виконувати професійні обов'язки й зашкодити кар'єрі та життю загалом. Особисті – невідомо хто був Падура А. С. учителю і його обраниці та які були в них взаємовідносини.

Розгляд пропозицій, заяв і скарг громадян відбувався згідно з постановою ЦК КПРС «Про заходи по дальшому поліпшенню роботи з листами і пропозиціями трудящих в світлі рішень XXVI з'їзду КПРС і Указу Президії Верховної Ради СРСР від 12 квітня 1968 р. “Про порядок розгляду пропозицій заяв і скарг громадян”, змін і доповнень, внесених до нього Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 березня 1980 р.», на основі чого виконавчі органи влади виробляли власні інструкції. Дотримання порядку їх розгляду були обов'язковим для всіх працівників відділів освіти. Кожен працівник відділу повинен «забезпечувати чуйне, ставлення до листів, прохань, скарг громадян розглядати належним чином як важливий службовий обов'язок». За порушення термінів розгляду їх службові особи притягалися до суворої відповідальності. Персональна відповідальність за своєчасний і якісний розгляд листів громадян покладалося на завідувача райвно, керівників закладів та установ освіти. Усі листи громадян, що надходили, приймав секретар, який розкривав конверти всіх громадян, тобто підлягали обов'язковому попередньому розгляду секретаря, за винятком тих, що адресовані громадським організаціям райвно або мали напис «особисто».

На розгляд завідувачу обов'язково передавали листи, що надходили із союзних республіканських обласних директивних органів, вищих організацій, редакцій газет і журналів; групові повторні, від учасників Другої світової війни, сімей загиблих, людей з інвалідністю та військовослужбовців; депутатів Верховної Ради СРСР і УРСР. Також листи про дітей та рішення керівних органів і установ освіти, про службових осіб, факти порушення соціалістичної законності, про працівників відділів освіти та підвідомчих установ, інші листи, вирішення яких потребувало втручання завідувача райвно і його заступника. Результати розгляду листів керівництвом фіксувалося в резолюції, що містили такі обов'язкові елементи: зазначення конкретного змісту дій щодо розгляду листа, заяву або скаргу, термін виконання, особистий підпис керівника і дату. Резолюція проставлялася на реєстраційну карту або безпосередньо на листі (якщо він не підлягав поверненню), на вільному від тексту місці, але не на полі, призначеному для підшивки (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 16).

Усі пропозиції, заяви, скарги громадян підлягали обов'язковій реєстрації. Реєстрація здійснювалася від службової кореспонденції. На кожний лист заповнювалася реєстраційна картка, якщо за результатами розгляду листа вимагалася коротка інформація, на лівому полі першого аркуша листа проставлявся штамп із надписом «Взято на контроль». Ці картки заповнював секретар. Білу картку виставляли на дошку контролю, червону – надавали виконавцеві разом із листом для контролю за своєчасним вирішенням справи (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 17).

Після реєстрації листи разом із картками передавали на розгляд завідувачу райвно. По завершенню розгляду пропозицій, листів, скарг і заяв він повертав матеріали для винесення резолюції у картки. У той же день їх передавали виконавцям під розписку в картках телеграми, реєстрували й негайно передавали. Основний принцип реєстрації документів – реєструється один раз, якщо повторний лист – йому присвоюється попередній номер першого листа. На листі, який відправляли, ставили номер структурного підрозділу. Відповідальність за

правильність, своєчасність, направлення їх адресатам на розгляд керівництва й конкретними виконавцями покладалася на секретаря. Передача зареєстрованих листів, заяв, скарг громадян від одного працівника до іншого здійснювалася лише через секретаря відділу освіти.

Усі працівники відділу під час розгляду пропозицій, скарг і листів мали уважно з'ясувати їх сутність, перевіряючи необхідні документи перед виїздом на місце, вживати інших заходів до об'єктивного вирішення питання. Вони приймали обґрунтовані пропозиції щодо вирішення питань, порушені в листах, зверненнях і скаргах, повідомляючи громадянам у письмовій або усній формі про рішення та пропозиції, а в разі їх відхилення вказували мотиви на прохання громадян, роз'яснюючи порядок оскарження. Працівники відділу освіти аналізували та узагальнювали пропозиції, скарги, критичні зауваження, що містилися в них з метою своєчасного виявлення й усунення причин, які призводили до скарг. Під час інспектування відділів, закладів, установ освіти перевіряли стан роботи з листами і скаргами громадян та надавали керівникам відділів і установ допомогу щодо поліпшення цієї роботи, а результати надавали керівництву (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 18).

Пропозиції, заяви, скарги, листи, які не входили до компетенції відділів освіти направляли не пізніше 5-денного терміну за належністю з обов'язковим повідомленням про заявників. Заборонялося направляти скарги громадян для вирішення тим органам або службовим особам, дії яких оскаржували, пересилати на розгляд місцевим органам освіти листів і скарг, у яких наводили факти неправильної поведінки і зловживання службових осіб, порушень державної дисципліни й соціалістичної законності. На контроль брали всі листи громадян, перелічені у відповідних пунктах інструкції, а також інші, для вирішення яких керівництво встановлювало конкретні терміни. Заяви і скарги вирішували протягом одного місяця з дня надходження їх до відділів освіти, а такі, що не потребували додаткового вивчення і перевірки, – невідкладно, але не пізніше 15 днів. У випадках, коли для вирішення заяви або скарги необхідно провести спеціальні перевірки, затребування додаткових матеріалів або вжиття інших заходів,

терміни вирішення скарги чи заяви могли бути в порядку винятку продовжені завідувачем відділу або його заступником, але не більш ніж на один місяць. Про це обов'язково повідомляли особі, яка подала заяву або скаргу. Якщо їх взято на розгляд вищими органами влади, редакціями газети або журналу, їм також повідомляли про продовження терміну розгляду документів. Якщо заява надходила від військовослужбовця або членів його сім'ї, то продовження термінів становило не більш ніж 15 днів. Виступи і матеріали, пов'язані з пропозиціями, заявами, скаргами, що публікувалися в пресі, розглядали в порядку і в терміни, передбачені для розгляду таких пропозицій, заяв і скарг громадян (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 18).

У процесі роботи з листами, взятими на контроль, виконавцем у контрольній (білій) картці періодично відмічався хід виконання доручення: яким способом і коли організовано розгляд і перевірку листа, оформлення дозволу на продовження терміну, доповідь керівникові, наслідки розгляду, відмітка про зняття з контролю тощо. Лист вважався знятим із контролю лише після остаточної відповіді заявнику й органу контролю та під час отримання на це дозволу керівника, який установив контроль. Зняття листа з контролю оформлювалося відміткою про виконання на контрольній картці, що містила такі дані: коротку відповідь про виконання, дату відправлення відповіді на лист, підпис виконавця, пропозиції до заяви. Скарги оформлювали до справи, на якій робилися помітки: коли розпочато розгляд скарги, коли закінчено, відмітка про виконання «до справи», дата, підпис завідувача або його заступника (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 19).

Документи – відповіді на листи, які надійшли з директивних чи вищих органів влади, візувалися завідувачем або його заступником. Їх складали у вигляді довідок, які мали містити вичерпні відповіді на питання, що порушувалися в листах, відомості про те, коли і ким повідомлено заявника про результати розгляду, а також мати короткий заголовок, який розкривав основний зміст документа. Під заголовком проставляли номер і дату листа, на який давалася відповідь. Виконавець ніс відповідальність за якість відповіді по суті справи, грамотність,

точність і візував другий примірник. На зворотному боці оригіналу друкарською машинкою проставлялося прізвище та номер телефону виконавця. Підписи і відповіді негайно передавали в канцелярію для реєстрації і відправки (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 19).

До відповіді на останній сторінці вказували кількість аркушів. Одержані від заявника документи повертали йому разом із відповіддю. Кожен лист, взятий на контроль, після його зняття з контролю і закриття разом з усіма документами, повторними листами, що стосувалися справи, зберігали в канцелярії в окремій папці відповідно до його порядкового номера реєстрації. Контроль за розглядом пропозицій, заяв та скарг громадян здійснював заступник завідувача канцелярії (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 20).

Щодо організації особистого прийому громадян, то завідувач відділу освіти і завідувач методичним кабінетом проводили особистий прийом громадян згідно з графіком. Прийом відбувався по понеділках з 10.00 до 19.00. Інспектори відділів освіти проводили прийом громадян з особистих питань щоденно, окрім суботи з 9.00 до 18.00 у своїх службових кабінетах. Результатами цього могли бути записи в спеціальних журналах із наступними відмітками про їх виконання. Кожної четвертої суботи січня, березня, травня, вересня й листопада з 10.00 до 16.00 у відділі освіти приймав громадян з особистих питань працівник обласного відділу освіти та райкому профспілки працівників освіти вищої школи й наукових установ. За наслідками прийому здійснювали відповідні записи в спеціальних журналах райвно. Передавали справу виконавцям. Відряджений після вирішення справи робив відповідні записи в журналі райвно. Контроль за прийомом громадян з особистих питань здійснював інспектор райвно, якому було це доручено.

У відділі освіти один із працівників шоквартально здійснював аналіз стану розгляду пропозицій, скарг і заяв трудящих прийому завідувачів за встановленою формою. До форми додавали текстовий аналіз стану цієї роботи, який містив пропозиції щодо її поліпшення, усунення причин і умов, які спонукали до порушень «соціалістичної законності», прав

громадян, пропозиції щодо поліпшення цієї роботи до керівництва колегії (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 20).

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 12 квітня 1968 р. «Про порядок розгляду пропозицій, заяв, скарг громадян» перевіряли дотримання службовими органами радянських законів під час розгляду пропозицій, заяв, скарг громадян стану цієї роботи, що здійснювала група народного контролю, яка вела боротьбу з тяганиною, бюрократизмом, впливала на осіб, винних у недоліках або порушеннях у роботі з пропозиціями і заявами, скаргами «як шляхом товариської критики», обговорення їх неправильних дій, так і через притягнення до відповідальності згідно із законом про народний контроль у СРСР. Завідувач відділу освіти організував зі своїми працівниками вивчення положень, правових основ розгляду пропозицій, заяв, скарг громадян відповідно до інструкції. До функціональних обов'язків секретаря з організації роботи з листами громадян входило отримання всієї кореспонденції, попередній розгляд (крім листів із відміткою «особисто» та на адресу громадських організацій), передавання зареєстрованої кореспонденції керівництву райвно, запис резолюцій у картки і передача справ під розписку виконавцям, здійснював контроль за своєчасним виконанням листів і вів картотеку скарг та заяв, алфавітну картотеку авторів листів, папку збереження скарг (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 21).

У формі зведення про розгляд листів громадян зазначалося про кількість розглянутих листів, зокрема пропозицій, заяв, скарг і запитань. Зазначалася кількість листів, які надійшли від директивних органів, міністерств освіти УРСР і СРСР, редакцій журналів і газет. Містилася інформація про повторні, групові листи, без підпису; скільки взято на контроль: вищими органами влади, редакціями, внутрішніми – від різних типів освітніх установ. Тут зазначалося й про теми, які порушували в листах: антипедагогічні та аморальні вчинки працівників освіти; житлово-побутові умови вчителів; питання фінансової та штатної дисципліни, незаконного збору громадян; стиль управлінської діяльності

й роботи з педагогічними кадрами. Окремо писали про термін розгляду справи: до 5, 15, 20 днів, понад 30 днів або порушено встановлені терміни. Листи розглядали, як правило, із виїздом на місце, із затребуванням додаткових матеріалів (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 22). За їх результатами робився висновок, чи підтвердилися зазначені факти і в якій мірі: повністю, частково, не підтвердилися або учасники скарги отримали роз'яснення (Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки, арк. 23). Очевидною є чітка регламентація розгляду скарг, яка була покликана захистити інтереси їх суб'єктів, але з іншого боку, вимагала зосередженості в розгляді справ. Постійно перебувати в такому стані було важко, тому інспектори, які здійснювали перевірку, не завжди виконували власні обов'язки, що ще більше вносило напругу в педагогічних колективах, учительських сім'ях та між батьками і дітьми.

Загалом, у практиці перевірки скарг і листів про роботу вчителів і учнів застосовували такі методи: спостереження, аналіз уроків і позаурочної діяльності; перевірка знань, умінь і навичок школярів; аналіз документації учнів та учителів; бесіди з ними тощо. Одна з форм оперативного реагування – наради при директорів школи, яка втрачала своє призначення, дублюючи роботу педагогічної ради, переважуючи розглядом притаманним їх питань. Адміністрація поверхово ознайомлювалася з болісними питаннями (Протоколи совещаний керівників шкіл и заседаний конференций учителей. 25 апреля 1959 г.–31 декабря 1960 г., арк. 11). Педагоги скаржилися на їх високе навантаження та формальність у роботі, оскільки багато активностей залишалися на папері. З одного боку, це було позитивним, бо роботи їм вистачало, з іншого – чимало питань, які потребували уваги, залишалися осторонь, і вчителі залишалися сам на сам зі своїми проблемами (Стенограмма 5-го пленума обкома профсоюза просветительных учреждений. 27 октября 1964, арк. 37).

Отже, вчителі шкіл стали учасниками скарг, що обумовлювалося об'єктивними й суб'єктивними чинниками. Вони мали дотримуватися правил поведінки і взаємодії з учнями, колегами, громадськістю і бути прикладом для

них. Розгляд скарг регламентувався певними настановами, що були обов'язковими до виконання та їх дотримання. Перспективою наших подальших пошуків може стати вивчення

питання інспекторських перевірок шкіл УРСР зазначеного періоду, що надасть можливість комплексно охарактеризувати питання контролю за функціонуванням закладів освіти.

Список використаних джерел:

1. Документи проверки школ района (акты, информации, справки, заключения) за 1966–1967 годы. (1966–1967) // Державний архів Вінницької області. Ф Р 6014. Винницкий областной отдел народного образования. Песчанский районный отдел народного образования. Оп. 1. Спр. 87. 45 л.
2. Журавльов Я. О. (2016). Доноси та скарги на керівництво як складові елементи радянської дійсності періоду «застою» крізь призму звернень громадян до ЦК КП України *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. *Історичні науки*. Вип. 113. С. 97–100.
3. Кагальна М. В. (2015). Повсякденне життя вчителів УРСР у другій половині 1950-х–першій половині 1960-х рр. : дис. ... канд. істор. наук : Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка. 248 с.
4. Лаврут О. О. (2022). Скарги вчителів як вияв «радянського способу життя». *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: *Історичні науки*. Том 33 (72) № 1. С. 52–56. doi <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/1.8> (дата звернення : 15.01.2024).
5. Марчук О. А. (2017). Учителі України в освітніх реформаційних процесах в період хрущовської «відлиги» (друга половина 50-х–перша половина 60-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Київ : України національний педагогічний університет імені Драгоманова. 20 с.
6. Підсумки виконання соціалістичних зобов'язань по підготовці шкіл та інших дитячих закладів до 1972–73 н.р. (1972–1973) // Державний архів Житомирської області. Ф. 2929. Житомирский областной промышленный комитет профсоюза работников просвещения, высшей, школы и научных учреждений, гор. Житомир. Оп. 1. Спр. 349. 243 арк.
7. Протоколы совещаний руководителей школ и заседаний конференций учителей. 25 апреля 1959 г.–31 декабря 1960 г. (1959–1960) // Державний архів Миколаївської області. Ф. 3098. Отдел народного образования исполкома Очаковского совета депутатов трудящихся. Оп. 1. Спр. 196. 86 л.
8. Скарги і заяви на дії керівників установ народної освіти за 1981–1982 роки. (1981–1982) // Державний архів Вінницької області. Ф. Р 6042. Районний відділ народної освіти Оратівського району Вінницької області. Оп. 1. Спр. 77. 23 арк.
9. Стенограмма 5-го пленума обкома профсоюза просветительных учреждений. 27 октября 1964. (1964) // Державний архів Житомирської області. Ф. 2929. Житомирский областной промышленный комитет профсоюза работников просвещения, высшей, школы и научных учреждений, гор. Житомир. Оп. 1. Спр. 194. 49 л.

References:

1. Dokumenty proverky shkol raiona (akty, ynformatsyy, spravky, zakliuchenyia) za 1966–1967 hody. (1966–1967). [Inspection documents of district schools (acts, information, reports, conclusions) for 1966–1967. (1966–1967)] (Fund R 6014. Vynnytskyi oblastnoi otdel narodnoho obrazovanyia. Peschanskyi raionnyi otdel narodnoho obrazovanyia. Inventory 1. File. 87). State archive of the Vinnytsia region. Vinnytsia [in Ukrainian].
2. Zhuravlov, Ya. (2016). Donosy ta skarhy na kerivnytstvo yak skladovi elementy radianskoï diisnosti periodu «zastoiu» kriz pryizmu zvernien hromadian do TsK KP Ukrainy [Denunciations and complaints against the leadership as constituent elements of the Soviet reality of the period of "stagnation" through the prism of citizens' appeals to the Central Committee of the Communist Party of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats «Hileia: naukovyi visnyk»*. *Istorychni nauky*, 113, 97–100 [in Ukrainian].
3. Kahalna M.V. (2015). *Povsiakdenne zhyttia vchyteliv URSR u druii polovyni 1950-kh–pershii polovyni 1960-kh rr.* [Everyday life of teachers of the Ukrainian SSR in the second half of the 1950s–first half of the 1960s]. (Candidate's thesis). Kyiv: Taras Shevchenko National University. Kyiv [in Ukrainian].
4. Lavrut O.O. (2022). *Skarhy vchyteliv yak vyiv «radianskoho sposobu zhyttia»* [Teachers' complaints as manifestations of the «Soviet way of life»]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. *Seriia: Istorychni nauky*, 33 (72), 1, 52–56. doi <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/1.8> [in Ukrainian].
5. Marchuk O.A. (2017). *Uchyteli Ukrainy v osvitynikh reformatsiinykh protsesakh v period khrushchovskoi «vidlyhy» (druiha polovyna 50-kh–persha polovyna 60-kh rr. XX st.)* [Ukrainian teachers in educational reformation processes during the Khrushchev "thaw" (second half of the 1950s–first half of the 1960s of the 20th century)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv: Drahomanov National Pedagogical University of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].

6. Pidsumky vykonannia sotsialistychnykh zoboviazan po pidhotovtsi shkil ta inshykh dytiachykh zakladiv do 1972–73 n.r. (1972–1973) [Results of the fulfillment of socialist obligations to prepare schools and other children's institutions until 1972–73. (1972–1973)]. (Fund R 2929. Zhytomyr regional industrial committee of the trade union of education, higher education, school and scientific institutions. Inventory 1. File. 349). State Archive of the Zhytomyr Region. Zhytomyr [in Ukrainian].

7. Protokoly soveshchanyi rukovodytelei shkol y zasedanyi konferentsyi uchytelei. 25 apreliia 1959 h.–31 dekabria 1960 h. (1959–1960) [Minutes of meetings of school leaders and a meeting of teachers. April 25, 1959–December 31, 1960 (1959–1960)]. (Fund R 3098. Department of Public Education of the Executive Committee of the Ochakovsky Council of Workers' Deputies. Inventory 1. File. 196). State Archive of Mykolaiv Region. Mykolaiv [in Ukrainian].

8. Skarhy i zaiavy na dii kerivnykiv ustanov narodnoi osvity za 1981–1982 roky. (1981–1982) [Complaints and statements about the actions of the heads of public education institutions for 1981–1982. (1981–1982)]. (Fund R 6042. District department of public education of the Orativ district of the Vinnytsia region. Inventory 1. File 77). State Archive of the Zhytomyr Region. Zhytomyr [in Ukrainian].

9. Stenohramma 5-ho plenuma obkoma profsoiuza prosvetytelnykh uchrezhdenyi. 27 oktiabria 1964. (1964) [Transcript of the 5th plenum of the Regional Committee of the Trade Union of Educational Institutions. October 27, 1964. (1964)]. (Fund R 2929. Zhytomyr regional industrial committee of the trade union of education, higher education, school and scientific institutions. Inventory 1. File 194). State Archive of the Zhytomyr Region. Zhytomyr [in Ukrainian].